

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه باقر العلوم
(عمر دوتلی - عمر استغلی)

دانشگاه باقر العلوم

دانشکده علوم سیاسی، اجتماعی و تاریخ

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته علوم سیاسی

عنوان:

منطقه گرایی و مسئله امنیت در

خاورمیانه

استاد راهنما:

دکتر محمد ستوده آرانی

استاد مشاور:

دکتر علی شیرخانی

نگارش:

سید احمد رزاقی موسوی

شهریور ۱۳۸۹

صورت جلسه دفاعيه

تقدیم به

حضرات چهارده معصوم علیهم السلام که معلمان واقعی جامعه بشری اند؛
و جامعه علمی کشور که برای سربلندی اسلام و جمهوری اسلامی ایران تلاش
می کنند؛

و پدر عزیز و مادر مهربانم، که هستی ام را مدیون آنهایم؛
و همسر دلسوزم که با همدلی و حمایت و صبوری و فراهم نمودن محیط آرام
علمی کمکم کرد؛
و دختر عزیزم که به خاطر این مشغله علمی نتوانستم برایش پدری کنم و او نیز
به خاطر من از بازی های کودکانه خود صرف نظر نمود.

تقدیر

سپاس و ثنا و ستایش خدای را که به من عقل، سلامتی، علم و قدرت عطا فرمود و جز او کسی شایسته ثنا و ستایش نیست؛

تقدیر خالصانه و سپاس صمیمانه‌ام نثار همه معلمینی که در محضرشان تلمذ نموده‌ام و الفبای زندگی را همراه با الفبای درسی از آنان آموختم، چرا که «مَنْ عَلَّمَ نِي حَرْفًا، قَدْ صَيَّرَنِي عَبْدًا»؛

سپاس و قدردانی ویژه می‌نمایم از اساتید ارجمندم که تدوین این رساله بدون زحمات مشفقانه و راهنمایی‌های ارزشمند و عالمانه‌شان میسر نبود، از استاد گرانقدر جناب آقای دکتر محمد ستوده که راهنمایی رساله را بر عهده داشتند و از استاد عزیز جناب آقای دکتر علی شیرخانی که زحمت مشاوره رساله بر عهده ایشان بود و از استاد عزیزم جناب آقای دکتر سعید تائب - مشاور اول پایان نامه - که انصافاً نکات علمی قابل استفاده‌ای را بیان فرمودند، اما بدلیل مسافرت تحصیلی ایشان به خارج از کشور، توفیق نداشتم که از علم ایشان بهره‌ وافی و کافی را ببرم.

و در آخر وظیفه خود می‌دانم از همه عزیزانی که در به سامان رسیدن این نوشتار نقش داشته‌اند قدردانی نمایم، به خصوص جناب آقای محمد هادی ادیب که زحمت تایپ و صفحه‌آرایی رساله را متحمل شدند و جناب آقای محمود رحیمی که در مسیر تدوین رساله‌ام زحمات زیادی برایشان فراهم ساختم.

چکیده

منطقه خاورمیانه به دلیل دارا بودن موقعیت خاص ژئواستراتژیک، ژئوپلیتیک و ژئواکونومیک و همچنین به دلیل سرشار بودن از منابع مهم انرژی از جمله نفت و گاز، همواره مورد توجه و طمع‌ورزی قدرت‌های بزرگ فرامنطقه‌ای بوده است که این مسئله، امنیت این منطقه را با پیچیدگی‌ها و محدودیت‌ها و خطرات فراوانی مواجه ساخته است. از طرفی تنازعات و کشمکش‌های میان کشورهای مسلمان منطقه نیز - علی‌رغم آموزه‌های دین مبین اسلام مبنی بر صلح و آرامش و امنیت - به این مسئله دامن زده و امنیت این منطقه را با خطر جدی مواجه ساخته است. بنابراین در این رساله سعی شده است تا با بررسی اهمیت و ویژگی‌های منطقه خاورمیانه و متغیرهای مؤثر بر امنیت منطقه و علل و عوامل تنازعات میان کشورهای منطقه از جمله متغیرهای درون منطقه‌ای و برون منطقه‌ای، با نگاهی مثبت بر تقویت زمینه‌های مشترک میان کشورهای منطقه و فرصت‌های همکاری و همگرایی تأکید شود و با ایجاد شرایط و زمینه‌های لازم و تأکید بر روش منطقه‌گرایی نوین به دنبال ایجاد اتحادیه سیاسی - امنیتی منطقه‌ای بود، که برای تحقق این مسئله پیشنهاد شد که از طریق اعتمادسازی و تنش‌زدایی، سطح تعاملات درون منطقه‌ای افزایش یافته و با تحقق یک همگرایی واقعی و تشکیل اتحادیه سیاسی - امنیتی منطقه‌ای بدون دخالت و نفوذ قدرت‌های بزرگ، امنیت پایدار را در منطقه خاورمیانه تأمین کرد.

واژگان کلیدی: خاورمیانه، امنیت، منطقه، همگرایی منطقه‌ای، منطقه‌گرایی نوین.

فهرست مطالب

۱	طرح تفصیلی	۱
۱	۱- بیان مسئله	۱
۲	۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن	۲
۲	۳- سابقه پژوهش	۲
۳	۴- سؤال اصلی پژوهش	۳
۳	۵- فرضیه‌های پژوهش	۳
۳	۶- مفاهیم و متغیرها	۳
۳	۷- سؤالات فرعی پژوهش	۳
۳	۸- پیش فرض‌ها (مفروضات) پژوهش	۳
۴	۹- اهداف پژوهش	۴
۴	۱۰- روش پژوهش	۴
۴	۱۱- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها	۴
۴	۱۲- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها	۴
۵	۱۳- سازماندهی پژوهش	۵

فصل اول: مفاهیم و چارچوب نظری

۷	۱- خاورمیانه	۷
۷	۱-۱- تعریف خاورمیانه	۷
۹	۲-۱- ویژگی‌ها و اهمیت خاورمیانه	۹
۱۲	۲- امنیت	۱۲
۱۲	۱-۲- تعریف امنیت	۱۲
۱۳	۲-۲- سطوح امنیت	۱۳
۱۵	۳-۲- انواع امنیت	۱۵
۱۶	۴-۲- نظریه‌های امنیت	۱۶
۱۷	۳- همگرایی منطقه‌ای	۱۷
۱۷	۱-۳- تعریف همگرایی منطقه‌ای	۱۷
۱۸	۴- منطقه	۱۸
۱۸	۱-۴- تعریف منطقه	۱۸
۱۹	۲-۴- شاخصه‌های منطقه	۱۹
۱۹	۳-۴- انواع منطقه	۱۹

۱۹	۵- منطقه‌گرایی
۱۹	۱-۵- تعریف منطقه‌گرایی
۲۱	۲-۵- انواع منطقه‌گرایی
۲۵	دستاوردهای نظری
۲۶	جمع‌بندی فصل اول

فصل دوم: ویژگی‌های امنیت درخاورمیانه و متغیرهای مؤثر بر آن

۲۸	۱- سابقه امنیت در خاورمیانه
۳۰	۲- ویژگی‌های امنیت در خاورمیانه
۳۱	۱-۲- ناکارایی سازوکارهای امنیت‌سازی
۳۱	۲-۲- ناکارایی موازنه امنیتی (ناپایداری امنیت و عدم ثبات آن)
۳۲	۳-۲- بیرونی بودن امنیت (تحمیلی بودن و وابسته بودن امنیت)
۳۲	۴-۲- پیچیده بودن امنیت
۳۳	۵-۲- امنیتی دیدن پدیده‌ها در منطقه خاورمیانه
۳۴	۳- متغیرهای مؤثر بر امنیت خاورمیانه
۳۴	۱-۳- متغیرهای درون منطقه‌ای
۵۷	۲-۳- متغیرهای برون منطقه‌ای
۶۶	جمع‌بندی فصل دوم

فصل سوم: راهکارهای دستیابی به امنیت پایدار در خاورمیانه

(با تأکید بر منطقه‌گرایی نوین)

۶۹	۱- منطقه‌گرایی نوین
۷۱	۲- منطقه‌گرایی نوین و امنیت پایدار در خاورمیانه
۷۱	۱-۲- منطقه‌گرایی نوین در سطح اقتصادی (اتحادیه اقتصادی منطقه‌ای)
۸۵	۲-۲- منطقه‌گرایی نوین در سطح اجتماعی و فرهنگی (اتحادیه فرهنگی منطقه‌ای)
۹۱	۳-۲- منطقه‌گرایی نوین در سطح زیست محیطی (امنیت زیست محیطی)
۹۹	۴-۲- منطقه‌گرایی نوین در سطح نظامی و امنیتی (سازمان امنیتی منطقه‌ای)
۱۰۳	۵-۲- منطقه‌گرایی نوین در سطح سیاسی (سازمان سیاسی منطقه‌ای)
۱۱۷	جمع‌بندی فصل سوم
۱۱۸	نتیجه‌گیری نهایی رساله
۱۲۰	فهرست منابع
۱۲۰	کتاب‌ها
۱۲۴	مقالات
۱۲۵	کتاب‌های انگلیسی
۱۲۶	پایان‌نامه‌ها
۱۲۷	ABSTRACT

طرح تفصیلی

۱- بیان مسئله

امنیت یکی از مسائل اساسی منطقه خاورمیانه محسوب می‌شود و از آن‌جا که این منطقه نسبت به سایر مناطق جهان از موقعیت استراتژیک بالاتری برخوردار می‌باشد، مقوله امنیت در آن به دلیل متغیرهای سطح منطقه‌ای، فرا منطقه‌ای و جهانی از اهمیت بیشتری برخوردار گشته است. خاورمیانه به دلیل مداخله قدرت‌های بزرگ، همواره و به ویژه در دو قرن اخیر و مخصوصاً پس از حادثه ۱۱ سپتامبر، دست‌خوش تعارضات و تهدیدات متعددی گردیده است.

با تأسیس رژیم اسرائیل در خاک فلسطین در سال ۱۹۴۸ تحولات خاورمیانه وارد مرحله جدید امنیتی شد که تاکنون نیز ادامه دارد. فروپاشی نظام دو قطبی و انحلال اتحاد جماهیر شوروی و پایان جنگ سرد و حضور همه جانبه آمریکا در منطقه خاورمیانه سرآغاز مرحله دیگری در تحولات امنیتی خاورمیانه محسوب می‌شود، از طرفی با یکجانبه گرایی آمریکا و حرکت در جهت نظام تک قطبی و جهانی شدن، بحث منطقه گرایی به عنوان راه حلی جهت حفظ منافع کشورهای منطقه اهمیت می‌یابد. بر این اساس و با نگاه به شکل‌گیری اتحادیه‌های منطقه‌ای در خاورمیانه مانند شورای همکاری خلیج فارس، اکو و... مهم‌ترین مسئله برای کشورهای خاورمیانه این است که برای حفظ و تأمین منافع منطقه و برقراری امنیت چه راه حلی وجود دارد و سازوکارهای تأمین امنیت کدام است. رساله حاضر در صدد پاسخ‌گویی به این مسئله با استفاده از رویکرد «منطقه‌گرایی نوین» یعنی منطقه‌گرایی در عصر جهانی شدن و در تعامل با آن، می‌باشد.

۲- علت انتخاب موضوع، اهمیت و فایده آن

با توجه به این که منطقه خاورمیانه متشکل از کشورهای اسلامی می باشد و پیام اصلی دین اسلام، حفظ صلح و امنیت می باشد، باید شاهد صلح و امنیت در خاورمیانه باشیم، در حالی که عملاً چنین حالتی در این منطقه وجود ندارد. در عین حال می توان این عدم امنیت و عدم صلح را به حضور قدرت های بزرگ در خاورمیانه و تلاش آن ها برای دستیابی به منافع خود، نسبت داد. لذا انتخاب موضوع فوق و بررسی مقوله امنیت، موانع و مشکلات دستیابی به آن، می تواند به حل حیاتی ترین مسائل خاورمیانه کمک نماید.

علاقه نگارنده به موضوع امنیت و چگونگی دستیابی به امنیتی پایدار در منطقه استراتژیک و حساس از جهت بین المللی که در عین حال خاستگاه دین اسلام و محل معیشت اکثریت مسلمانان جهان می باشد نیز از دلایل انتخاب موضوع می باشد و اهمیت و فایده آن نیز در این است که با تأمین امنیت پایدار در چنین منطقه ای زمینه توسعه و رشد و تأمین رفاه و سعادت مسلمانان و پیروان ادیان دیگر این منطقه فراهم خواهد شد.

۳- سابقه پژوهش

در ارتباط با موضوع امنیت؛ امنیت پایدار؛ امنیت در خاورمیانه، و موضوع خاورمیانه به تنهایی و همچنین در ارتباط با موضوع منطقه گرایی و امنیت، منابع متعددی وجود دارد که به بررسی مقوله امنیت در منطقه خاورمیانه پرداخته اند از جمله کتاب های ذیل:

- کتاب خاورمیانه، ویژه مسائل و چالش های خاورمیانه: که مسئله امنیت در خاورمیانه را بحث نموده است و به توضیح چگونگی دستیابی به آن پرداخته است.

- سیاست امنیتی آمریکا در خلیج فارس: که این کتاب هم تلاش نموده است بحث امنیت در خاورمیانه را با توجه به سیاست های آمریکا بیان کند.

- همچنین کتاب ها و مقالات دیگری نیز با همین مشخصات و اهداف تدوین شده اند از جمله: نظریه های امنیت، مقدمه ای بر طرح ریزی دکترین امنیت ملی (علی عبدالله خانی)، نگاهی به مسائل امنیتی ایران (امیر حسین علی نقی)، نظم های منطقه ای (امنیت سازی در جهان نوین) (لیک و مورگان)، مقاله منطقه گرایی نوین و همگرایی کشورهای اسلامی از فصل نامه

علوم سیاسی (محمد ستوده)، مقاله منطقه‌گرایی و پارادایم امنیت منطقه‌ای از (محمود عسگری)، مقاله منطقه‌گرایی نوین در خاورمیانه (محمد رضا دهشیری) و ده‌ها مقاله دیگر در همین زمینه.

با نگاهی به سوابق پژوهشی موجود در می‌یابیم که تقریباً همه آن‌ها به مقوله امنیت در خاورمیانه و مسائل پیرامونی آن پرداخته‌اند؛ اما تقریباً هیچ کدام از آن‌ها با رویکرد منطقه‌گرایی نوین به دنبال دستیابی به مقوله امنیت در خاورمیانه نبوده‌اند. لذا به نظر می‌رسد، پژوهش حاضر با رویکرد منطقه‌گرایی نوین، از این حیث، در بررسی به مقوله امنیت در خاورمیانه در نوع خود اثری مفید می‌باشد.

۴- سؤال اصلی پژوهش

کشورهای خاورمیانه چگونه می‌توانند به امنیت پایدار دست یابند؟

۵- فرضیه‌های پژوهش

کشورهای خاورمیانه می‌توانند از طریق منطقه‌گرایی نوین و با ایجاد شرایط لازم به امنیت پایدار در منطقه دست یابند.

۶- مفاهیم و متغیرها

مفاهیم شامل: خاورمیانه، امنیت، همگرایی منطقه‌ای، منطقه و منطقه‌گرایی می‌باشد.
متغیرها شامل: منطقه‌گرایی نوین (متغیر مستقل)، امنیت پایدار (متغیر وابسته) می‌باشد.

۷- سؤالات فرعی پژوهش

- ۱-۷ ویژگی‌ها و اهمیت خاورمیانه کدامند؟
- ۲-۷ ویژگی‌های امنیت در خاورمیانه و متغیرهای مؤثر بر آن چیستند؟
- ۳-۷ چگونه می‌توان از طریق منطقه‌گرایی نوین به امنیت پایدار در خاورمیانه دست یافت؟

۸- پیش فرض‌ها (مفروضات) پژوهش

- خاورمیانه یک منطقه ژئوپلتیکی و مهم و حساس در جهان می‌باشد.

- خاورمیانه از تنوع و اختلافات مذهبی و قومیتی زیادی برخوردار است.
- خاورمیانه به عنوان تأمین کننده اصلی نفت و گاز در جهان، مورد توجه قدرت‌های بزرگ می‌باشد.
- خاورمیانه از فقدان امنیت پایدار رنج می‌برد.
- منطقه‌گرایی به عنوان حد واسط میان ملی‌گرایی و جهانی شدن، در شرایط نوین جهانی، دارای اهمیت زیادی می‌باشد.

۹- اهداف پژوهش

بررسی چگونگی ایجاد امنیت پایدار در منطقه خاورمیانه و همچنین شناسایی مؤلفه‌های مؤثر در امنیت منطقه و ارائه راه‌کارهای لازم جهت تأمین امنیت در این منطقه به صورت علمی، هدف این پژوهش می‌باشد تا بتوان از طریق تأمین امنیت پایدار، به صورت کاربردی نیز زمینه توسعه همه جانبه و رفاه و سعادت انسان‌های ساکن در منطقه مذکور را فراهم نمود. به عبارت دیگر این پژوهش در صورت تبیین صحیح و مستدل و با نگاه واقع‌گرایانه می‌تواند هم از جهت علمی طرحی جدید و نگاهی جدید در علوم سیاسی و مباحث مربوط به امنیت و منطقه‌گرایی ایجاد کند و هم از لحاظ کاربردی می‌تواند اطلاعات لازم را به مسئولین و تصمیم‌گیران اصلی در منطقه خاورمیانه ارائه دهد و به نوعی با تصمیم‌سازی برای آن‌ها در جهت ایجاد امنیت و رفاه و آزادی و سعادت در منطقه مفید و مؤثر واقع شود.

۱۰- روش پژوهش

پژوهش حاضر از نوع توصیفی - تحلیلی می‌باشد.

۱۱- روش گردآوری اطلاعات و داده‌ها

گردآوری داده‌ها و اطلاعات به روش کتابخانه‌ای می‌باشد.

۱۲- روش تجزیه و تحلیل اطلاعات و داده‌ها

تجزیه و تحلیل اطلاعات با استفاده از نظریه منطقه‌گرایی نوین صورت می‌گیرد.

۱۳- سازماندهی پژوهش

فصل‌های پژوهش حاضر عبارتند از:

- مقدمه: شامل طرح تفصیلی تحقیق می‌باشد.

- فصل اول: شامل مفاهیم، کلیات و چارچوب نظری می‌باشد.

- فصل دوم: مسئله امنیت در خاورمیانه را بررسی می‌کند. و هدف از آن بررسی

ماهیت امنیت در خاورمیانه و ویژگی‌های آن و همچنین بررسی متغیرهای مؤثر بر امنیت در خاورمیانه می‌باشد.

لازم به ذکر است که فضای زمانی و محدوده بررسی موضوع پژوهش با توجه به شکل‌گیری بحث‌های تأمین امنیت در خاورمیانه، مربوط به پس از جنگ جهانی دوم یعنی از سال ۱۹۴۵م به بعد تا سال ۲۰۱۰م می‌باشد. که لازم است تاریخچه‌ای از بحث‌های خاورمیانه و امنیت در این دوران یعنی از سال ۱۹۴۵ تا سال ۱۹۹۱ یعنی سال فروپاشی نظام دو قطبی و انحلال اتحاد جماهیر کمونیستی شوروی به بحث گذارده شود که طرح آن موکول به فصل دوم می‌شود.

- فصل سوم: به بحث منطقه‌گرایی نوین و امنیت پایدار می‌پردازد. یعنی راهکاری که

کشورهای خاورمیانه می‌توانند از طریق آن به امنیت پایدار دست یابند.

باید توضیح داده شود که پس از فروپاشی نظام دو قطبی و پایان جنگ سرد از سال

۱۹۹۱ تا سال ۲۰۱۰ (که سال پایانی محدوده بررسی در این رساله می‌باشد) تلاش‌های

گسترده‌ای از طرف قطب پیروز یعنی آمریکا برای تک قطبی کردن جهان صورت گرفت که

بحث‌های خاورمیانه جدید یا بزرگ، مبارزه با تروریسم بین‌المللی، جنگ پیشدستانه و... نیز

در چنین فضایی از طرف آمریکا مطرح می‌شود که در مقابل آن و در جهت مبارزه با چنین

سیاستی بحث‌های نوین منطقه‌ای از جمله منطقه‌گرایی نوین و ابعاد جدید امنیت و... طرح

شده است که بررسی و تحلیل آن موکول به فصل سوم پژوهش خواهد شد.

- فهرست منابع: که شامل منابع و مآخذ (کتاب و مقاله و اینترنت) و فهرست جداول

و نمودارها می‌باشد.

فصل اول

مفاهیم و چارچوب نظری

در این فصل از رساله به دنبال آن هستیم که مفاهیم مورد استفاده در رساله را توضیح دهیم و سپس به بحث چارچوب نظری، البته در دل همین مفاهیم بپردازیم و نهایتاً برای تکمیل فصل به دستاوردهای نظری نیز اشاره‌ای داشته باشیم.

۱- خاورمیانه

۱-۱- تعریف خاورمیانه

که شامل تعریف خاورمیانه قدیم، خاورمیانه جدید و خاورمیانه بزرگ می‌باشد. اصطلاح خاورمیانه را نخستین بار «آلفرد ماهان»^۱، استراتژیست وابسته به نیروی دریایی آمریکا در مورد استراتژی نیروی دریایی بریتانیا و همچنین در ارتباط با فعالیت روسیه در ایران و ضمناً یک پروژه آلمانی در خصوص احداث خط آهن بین برلین و بغداد به کار برد. باید در نظر داشت که اصطلاح مذکور مفهومی سوق‌الجیشی داشته و مانند اصطلاحات «شرق»، «خاور دور» و «خاور نزدیک» از جهانی مبتنی بر مرکزیت اروپا اقتباس گشته است.^۲

۱-۱-۱- خاورمیانه قدیم

منطقه خاورمیانه در مفهوم وسیع خود براساس مرزهای کشورهای جدید مشخص و تعریف می‌شود، زیرا این کشورها علی‌رغم ویژگی‌های مشترک، دارای هویتی مستقل می‌باشند. محدوده منطقه خاورمیانه بدین شکل مشخص می‌شود که، ایران و ترکیه در مرز شمالی منطقه واقع‌اند. کشورهای عربی لبنان، سوریه، عراق، اردن و [فلسطین و رژیم اشغالی] اسرائیل در جنوب منطقه قرار دارند. در بخش جنوبی‌تر نیز، عربستان سعودی و کشورهای کوچک حاشیه

1. A-T.Mahan.

۲. پیتر بیومونت و دیگران، خاورمیانه، ترجمه محسن مدیر شانه‌چی و دیگران، ج اول، معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی، ۱۳۶۹، صص ۱-۲.

خلیج فارس شامل امارات متحده عربی، بحرین، عمان، قطر، کویت و یمن واقع می‌باشند. در گوشه جنوب غربی منطقه نیز لیبی و مصر [و صحرای سینا] قرار گرفته‌اند.^۱ خاورمیانه در مفهوم کلاسیک خود، کشورهای عرب به عنوان هسته مرکزی و کشورهای پیرامونی یعنی ایران، ترکیه و... را در بر می‌گیرد که در آن شش نژاد گوناگون در کنار هم زندگی می‌کنند.^۲

۱-۱-۲- خاورمیانه جدید

به گستره‌ای پهناور از شمال آفریقا تا شبه قاره هند و از قفقاز تا دریای سرخ و ماورای آن اطلاق می‌شود که شامل ۲۲ کشور [و متشکل از مردمی] از نژادهای مختلف می‌باشد. این زیر سیستم، مجموعه‌ای از چند محیط جدا از هم شامل، خلیج فارس، شامات، مغرب، آسیای مرکزی و قفقاز می‌باشد که به علت همگنی پدیده‌های محیطی و تأثیرپذیری از موضوعات و مسائل مشترک از قبیل منازعه یا صلح اعراب و اسرائیل، یک منطقه ژئوپلتیک یا یک محیط جغرافیایی سیاسی را تشکیل می‌دهند.^۳

نکته:

البته طرح خاورمیانه جدید (New middle East plan) که به پس از فروپاشی نظام کمونیستی شوروی مربوط می‌شود، در اصطلاح علوم سیاسی عبارت است از اندیشه‌ای که در سال ۱۹۹۳ توسط «پرز» وزیر خارجه اسرائیل مطرح شد. که این طرح اهداف زیر را دنبال می‌کرد: تفوق اسرائیل بر جهان عرب به عنوان رژیم که از قدرت برتر اقتصادی و نظامی در برابر اعراب برخوردار است و تحمیل سلطه اقتصادی و سیاسی و امنیتی بر دنیای اسلام، تضمین سلطه ایالات متحده آمریکا بر تمام گذرگاه‌های واقع در خلیج فارس تا دریای مدیترانه و اقیانوس هند و دریای سیاه، تغییر فرهنگ و عقاید اعراب در جهت به رسمیت شناختن موجودیت اسرائیل و...^۴

۱. همان، ص ۴.

۲. علی رضا سمعی‌زاده اصفهانی، ژئوپلتیک جدید خاورمیانه و چالش ایران و آمریکا، ماهنامه اطلاعات سیاسی - اقتصادی، شماره ۲۶۴-۲۶۳، ایرنا، کد خبر ۸۳۶۸۴۹ ۱۳۸۸/۹/۲۱.

۳. محمد رضا دهشیری، منطقه‌گرایی نوین در خاورمیانه، کتاب خاورمیانه ۱، تهران، مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر، ۱۳۸۳، ص ۸۳.

۴. علی آقا بخشی و مینو افشاری راد، فرهنگ علوم سیاسی، ج اول (ویرایش ششم)، تهران، چاپار، ۱۳۸۳، ص ۴۵۶.

۱-۱-۳- خاورمیانه بزرگ

طرح خاورمیانه بزرگ^۱ طرحی است که از سوی دولت آمریکا در جهت ایجاد نظم نوین جهانی پس از حادثه ۱۱ سپتامبر و به بهانه مبارزه با تروریسم مطرح شده است که هدف واقعی و مخفی آن افزایش قدرت هژمونی آمریکا در منطقه خاورمیانه از طریق ایجاد صلح بین اعراب و اسرائیل و کم رنگ کردن نقش ایران در این منطقه و تهدید و تحدید ایران از طریق حمله به همسایگان ایران از جمله افغانستان و عراق و ایجاد یک کمربند امنیتی حافظ منافع آمریکا در اطراف کشور ایران می‌باشد که در آن ایرانی ضعیف در وسط منطقه خاورمیانه (که در اطرافش همه جا آمریکا حضور دارد) قرار خواهد گرفت نه ایرانی قوی در گوشه منطقه خاورمیانه.

نکته قابل توجه این که خاورمیانه به عنوان حساس‌ترین منطقه در جهان، در قالب همه سناریوهای پیشنهادی برای نظام بین‌الملل جدید بعد از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی مورد توجه استراتژیست‌ها بوده که یکی از آن‌ها طرح خاورمیانه بزرگ از جانب ایالات متحده آمریکا بوده که در قالب «نظم نوین جهانی» مطرح شده است که بر نوعی ایجاد دگرگونی در اوضاع سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی منطقه خاورمیانه متکی است.^۲

۱-۲- ویژگی‌ها و اهمیت خاورمیانه

در مبحث ویژگی‌های خاورمیانه باید به این اشاره کرد که خاورمیانه منطقه‌ای است که به خاطر واقع شدن بین سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا و وجود تنگه‌های هرمز، بسفر، داردانل، کانال سوئز و خلیج فارس از موقعیت منحصر به فرد جغرافیایی و استراتژیک برخوردار است. خاورمیانه، مرکز جهان اسلام است که مکه - قبله گاه عالم اسلام - در آن قرار دارد و هر ساله میلیون‌ها مسلمان از سراسر جهان برای آرمانی واحد به زیارت کعبه می‌شتابند و اجتماع آن‌ها عظمت اسلام را جلوه‌گر می‌سازد.^۳

1. Grand middle East plan.

۲. غلامرضا خسروی، آمریکا و خاورمیانه راهبردها و چالش‌ها، تهران، پژوهشکده مطالعات راهبردی، چ اول، ۱۳۸۷، ص ۱۵.

۳. علی آقا بخشی و مینو افشاری راد، همان، ص ۴۱۳.

امروزه فرهنگ مردم منطقه در اصل فرهنگ اسلامی است که عمیقاً تحت تأثیر زبان عربی بوده است. اسلام خود یک قدرت بزرگ متحد کننده است. حج نیز به صورت قابل ملاحظه‌ای عامل وحدت در منطقه بوده است، زیرا مسلمانان در مراسم حج تحت تأثیر متقابل یکدیگر قرار دارند.^۱

خاورمیانه همچنین موطن دو دین بزرگ دیگر، یعنی یهود و مسیحیت نیز می‌باشد و سرزمین مقدس فلسطین که در حال حاضر در مرکز یکی از بحران‌های دائمی این منطقه (یعنی حضور اسرائیل و تقابل او با مسلمانان و از جمله فلسطین) قرار دارد، الهام بخش سه دین بزرگ جهان است و به همین دلیل است که برای بیشتر مسلمانان، ایجاد و تقویت دولت [غاصب] اسرائیل، یک نمایش واقعی از احساسات خصمانه بعضی از دولت‌های غربی مثل انگلیس، آمریکا و فرانسه نسبت به جهان اسلام قلمداد شده است.^۲

این منطقه بزرگ‌ترین تولید کننده نفت جهان نیز می‌باشد. در واقع، حیات اقتصادی اکثر کشورهای پیشرفته صنعتی سرمایه‌داری، وابسته به نفت خاورمیانه است. اهمیت ذخائر گاز خاورمیانه نیز کمتر از نفت این منطقه نیست. همچنین اهمیت استراتژیک منطقه خلیج فارس در دهه‌های آینده به طور تصاعدی بالا می‌رود. تقریباً از هر سه بشکه ذخایر نفت جهان یک بشکه‌اش زیر خاک فقط دو کشور خاورمیانه یعنی عربستان سعودی و عراق قرار دارد. به طوری که به نظر عده‌ای، هدف از اشغال و کنترل عراق در سال ۲۰۰۳ توسط آمریکا و انگلستان، تسلط بر منابع نفت آن به عنوان یک اهرم قدرت است و نه فقط یک منبع سوخت، چون که تسلط بر منطقه خلیج فارس به معنای داشتن کنترل روی اروپا، ژاپن و چین و نیز داشتن قدرت کنترل باز کردن و بستن شیرهای نفت می‌باشد.^۳

در بیان ویژگی‌های خاورمیانه علاوه بر ویژگی‌های سیاسی، مذهبی و دینی، منابع (اعم از نفت و...) و اقتصادی که به آن‌ها اشاره شد باید از ویژگی‌های دیگری نظیر ویژگی‌های اجتماعی، امنیتی، فرهنگی و قومیتی نیز غافل نماند، چون که منطقه خاورمیانه

۱. پیتربومونت و دیگران، همان، ص ۵.

۲. علی آقا بخشی و مینو افشاری راد، همان، ص ۴۱۴.

۳. همان.

به لحاظ اجتماعی و فرهنگی از تعدد و تنوع فرهنگی برخوردار می‌باشد، چنان‌که گویش مردم در مناطق مختلف خاورمیانه به سه زبان اصلی عربی، فارسی، و ترکی است، که هر فرهنگی نیز شرایط و تجویزات خاص خود را مطالبه می‌کند که همین امر می‌تواند به ایجاد تنش و عدم همگرایی منجر شود. از جهت قومیتی نیز با توجه به تعدد قومیت و تنوع آن‌ها چه در داخل برخی از کشورها و چه در مقایسه کشورهای منطقه با هم مشاهده می‌شود که در صورت عدم مدیریت صحیح تعاملات و انتظارات و عدم فرهنگ‌سازی مناسب، زمینه‌های ایجاد تنش و عدم امنیت وجود دارد که باید این زمینه‌ها را از بین برد یا مسکوت گذاشت و دامن نزد.

از جهت ویژگی‌های امنیتی نیز با توجه به استراتژیک بودن منطقه مذکور و حضور قدرت‌های بزرگ در این منطقه و خطر بروز جنگ‌هایی با دامنه نفوذ بالا در هر یک از کشورهای منطقه (در صورت مخالفت با خواسته‌های قدرت‌های بزرگ) و نگاه استراتژیک کشورهای غربی و ابر قدرت‌ها به این منطقه نیز، می‌بینیم که شرایط خاص و امنیتی بالایی در این منطقه حاکم می‌باشد.

در بحث اهمیت خاورمیانه نیز باید به این مطلب اشاره داشت که یکی از دلایل اصلی اهمیت منطقه خاورمیانه این است که خاورمیانه در محل تقاطع سه قاره آسیا، اروپا و آفریقا واقع شده است و به عنوان یک چهار راه مهم جهانی و منطقه بزرگ ترانزیتی محسوب می‌شود.^۱

در عصر موشک‌های هدایت شونده بین قاره‌ای، نظارت نظامی بر منطقه ممکن است اهمیتی کمتر از دهه ۱۹۴۰ یا ۱۹۵۰ داشته باشد، اما خاورمیانه به دلیل برخورداری از منابع عظیم نفتی [و گازی] اهمیت جهانی خود را [همچنان] حفظ کرده است.^۲

همچنین باید افزایش مشکلات زیست محیطی را که از پیشرفت اقتصاد صنعتی ناشی می‌شود و پیامدهای رشد سریع روش‌های نوین تولید صنعتی بر محیط زیست و توأم شدن

۱. پیتریومونت و دیگران، همان، ص ۷.

۲. همان، ص ۱۳.

این مسئله با رشد مراکز جمعیتی که ذخیره منابع موجود محلی به ویژه منابع آب آشامیدنی را شدیداً کاهش داده است، نیز باید از مسائل مهم خاورمیانه قلمداد کرد به طوری که جنگ بعدی را «جنگ بر سر آب» می‌نامند.

در بحث اهمیت منطقه خاورمیانه باید به اهمیت ژئوپلیتیک این منطقه اشاره کرد، بدین معنی که خواه ناخواه این منطقه به دلیل نگاه ویژه قدرت‌های بزرگ به آن (به دلیل اهمیت استراتژیک منطقه) به نظام بین‌الملل جهانی اتصال داشته و پیوند وثیقی با تحولات و شرایط حاکم بر نظام بین‌الملل جهانی دارد.

نفوذ پذیری خاورمیانه و مداخله‌گری دولت‌های بزرگ در این منطقه نیز از عوامل دیگر اهمیت این منطقه می‌باشد که میزان این اهمیت در مقایسه این منطقه مثلاً با منطقه میانی قاره آفریقا که نگاه‌ها معطوف به آنجا نیست مشخص و تبیین می‌شود. همچنین منطقه خاورمیانه نقش تاریخی در برخورد تمدن‌های شرق و غرب داشته است، از قبیل جنگ‌های صلیبی که منجر به بروز ذهنیت‌های منفی از خاورمیانه در ذهن غربی‌ها شده است که این مسئله با برتری نظامی و اقتصادی غرب در سال‌های اخیر منجر به بروز سلطه و هجمه غربی‌ها به این منطقه شده است.

۲- امنیت

۲-۱- تعریف امنیت

امنیت در لغت به معنای تضمین ایمنی است، امنیت در اصطلاح علوم سیاسی چنین تعریف می‌شود: «قراردادهای تنظیمی سیاسی میان بازیگران سیاسی برای کاهش احتمال بروز جنگ، برقراری مذاکره به جای محاربه و قصد حفاظت از صلح به عنوان شرط طبیعی بین دولت‌ها»^۱.

در عرف بین‌الملل نیز امنیت بین‌المللی چنین تعریف می‌شود:

امنیت حالتی است که در آن، کشورها در شرایط تعادل و آرامش باشند و قلمرو یکدیگر را محترم شمارند و به هیچ طریقی آن را مورد تهدید قرار ندهند.^۲

۱. علی آقا بخشی و مینو افشاری راد، همان، ص ۶۱۲.

۲. همان، ص ۳۳۶.